

הדרך הקשה – מפסיקותיו של הרב יוסף צבי קרליבך בתקופת השואה

מבוא

ל רקע התקופה של "השואה הזוחלת" בגרמניה הנאצית (1933-1941) דן מאמר זה במאמצי הרב ד"ר יוסף צבי קרליבך מהמבורג להתמודד עם הגזרות נגד היהודים מחד גיסא ולשמור על צביון יהודי־דתי מאידך גיסא. מובאים מכתבים, תעודות וציטטות המתייחסים לשלוש הכרעות בקשר לשאלות ספציפיות בענייני כשרות ומשמעותן ביחס לפסיקה לקולא; ואילו שתי הכרעות כלליות והתלבטות אישית אחת נוגעות לדיני נפשות. ניתוח המקרים נעשה לאור מחויבותו העצמית של ר' קרליבך ללכת בדרך הקשה.

הקדמה – ציוני דרך בחייו של הרב ד"ר יוסף צבי קרליבך¹

הרב ד"ר יוסף צבי קרליבך היה דמות דומיננטית ומוכרת כמו רבים ממשפחת קרליבך הענפה, שהתפתחה ונודעה כ"משפחת רבנים", מאז כיהן הרב ד"ר שלמה קרליבך יותר מארבעים שנה בליבק. שלוש מארבע בנותיו נישאו לרבנים, ומתוך שמונה בניו בחרו חמישה בדרך רבנית וכיהנו בערים השונות בגרמניה ובאוסטריה. שרשרת מפוארת זו נותקה בשנות השואה.

¹ רבים הפרסומים על יוסף קרליבך ועל משפחתו. נזכיר כאן את שלושת הספרים האחרונים על חייו ועל דמותו: Rav Shlomo Carlebach, *Ish Yehudi — The Life and the Legacy of a Torah Great*. New York 2008; Andreas Braemer, *Joseph Carlebach*, Hamburg 2007; Miriam Gillis-Carlebach and Barbara Vogel (eds.), "Die da lehren werden leuchten wie des Himmels Glanz" (Daniel 12, 3) — *Die Sechste Carlebach-Konferenz. Joseph Carlebach und seine Zeit. Wuerdigung und Wirken*, Hamburg 2005.

- 1883 – יוסף צבי קרליבך נולד בליבק ב-30 בינואר להוריו, הרב שלמה קרליבך (היידלסהיים 1845-1919 ליבק) ולאשתו אסתר לבית אדלר (מויסלונג 1857-1920 ליבק). הוא היה הילד השמיני בין שנים עשר ילדים.
- 1901 – תעודת בגרות ותחילת לימודים אוניברסיטאיים בברלין – מדעי הטבע ופילוסופיה.
- 1905 – שומע חופשי בבית מדרש לרבנים של הרב ד"ר עזריאל היילסהיימר. מסיים לימודי מתמטיקה ופיזיקה בהצטיינות.
- 1907 – מורה למדעי הטבע, למתמטיקה ולספרות גרמנית בבית מדרש למורים ע"ש למל בירושלים.
- 1907 – חזרה לגרמניה. המשך לימודים אוניברסיטאיים.
- 1908 – תלמיד מן המניין בבית מדרש לרבנים של הרב ד"ר עזריאל היילסהיימר, ברלין. מורה בבית ספר תיכון נוצרי לבנות, למדעי הטבע ולתולדות האמנות.
- 1909 – מקבל תואר ד"ר על חיבורו: רבי לוי בן גרשון כמתמטיקאי.²
- 1914 – מקבל הסמכה לרבנות בבית מדרש לרבנים של הרב ד"ר עזריאל היילסהיימר.
- 1915 – מתגייס לשירות הצבאי: בתחילה כאיש קשר ובהמשך מונה למנהל בית ספר תיכון-יהודי בקובנה לבנים ולבנות מטעם הצבא הגרמני, על מנת "להביא את התרבות הגרמנית לקובנה הכבושה".
- 1917 – נואם בבית הכנסת בקובנה נגד המלחמה; כעונש נשלח שלושה חודשים לחזית.
- 1919 – מתחתן עם לוטה-אלישבע פרויס (ברלין 1900-1942 ביער ליד ריגה). לזוג נולדו תשעה ילדים. לוטה הייתה בתו של ד"ר יוליוס פרויס (ברלין 1856-1913), בעל הספר: הרפואה בתנ"ך ובתלמוד.³
- 1920 – אחרי מותו של אביו, הרב ד"ר שלמה קרליבך, נתמנה יוסף קרליבך לרב בעיר הולדתו בליבק.

² Joseph Carlebach, *Lewi ben Gerson als Mathematiker*, Berlin 1910. Reprint in: M. Gillis-Carlebach (ed.), *Joseph Carlebach, Ausgewählte Schriften*, Hildesheim. *Schriften I-II*, 1982; *Schriften III*, 2002; *Schriften IV*, 2007. Here: *Schriften II*, 1982, 713-952

³ Julius Preuss, *Biblich-Talmudische Medizin — Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin und der Kultur ueberhaupt*, Berlin 1911 – עד 1934 הופיעו מספר מהדורות, וכן אחרי 1956. הספר תורגם לאנגלית: Julius Preuss' *Biblical and Talmudic Medicine*. Translated and Edited by Fred Rosner. M.D., New York 1977, 1983²

- 1921 - מונה למנהל בית הספר תלמוד תורה ריאלי (T.T.R.) בהמבורג.
- 1925 - מונה לרב ראשי בקהילות אלטונא ושלזוויג-הולשטיין.
- 1933 - חבר בוועד החינוך של נציגות הרייך של יהודי גרמניה (Reichsvertretung der deutschen Juden)
- 1935 - ביקור חוזר בארץ ישראל כאורח כבוד על האנייה "תל-אביב". מוצעת לו משרת רב בארץ, אך דוחה אותה בטענה: "A faithful shepherd".⁴ "its hour of need does not abandon his flock in". - בניסוח אחר: "רב החובל הוא האחרון לעזוב את הספינה הטובעת".
- 1936 - מונה לרב ראשי בקהילת המבורג; ובהמשך מפתח פעילות רבנית ברבות מערי גרמניה ואוסטריה.⁵
- 1939-1938 - הגירתם של חמישה מילדיו, אחת לארץ ישראל והיתר לאנגליה.
- 1941 (חודש דצמבר) - גירוש למחנה הריכוז יונגפרנהוף ליד ריגה בלטביה.⁶ המשפחה: ההורים, הרב יוסף קרליבך, אשתו לוטה וארבעת הילדים: שלמה, רותי, נעמי ושרה, וכן חלק גדול של קהילות המבורג ושלזוויג-הולשטיין.
- 26 במרס 1942 - ח"י בניסן תש"ב הוא יום הדין לרבי יוסף קרליבך,⁷ לאשתו, לשלוש בנותיהם ולרוב בני הקהילה אשר אתם, הי"ד, ביער ליד ריגה.⁸

הדרך הקשה – קריאה ליהודים להתדיינות עצמית (Selbstbesinnung)

"הדרך הקשה..." היא כותרת למאמר,⁹ פרי עטו של רבי קרליבך¹⁰ (להבא: ר' קרליבך), שהופיע בעיתונות הדתית, ב-1934, שנה אחרי עלייתם של הנציונל-סוציאליסטים לשלטון. במאמר זה הוא מעלה את השאלה: כיצד יחליט האדם, כאשר הוא עומד בפני בחירה גורלית בין שתי דרכים אלטרנטיביות ועליו להגיע להחלטה, באיזו דרך

⁴ Ish Yehudi Carlebach, 162

⁵ ראו בהמשך, ושם הערה 13 ונספח 2.

⁶ מרים גיליס-קרליבך, "כאור באפלה", עיצוב חיים יהודיים במחנה הריכוז יונגפרנהוף, מכון יוסף קרליבך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 2002.

⁷ כך נקרא הרב קרליבך במחנה הריכוז יונגפרנהוף.

⁸ ראו גיליס-קרליבך, "כאור באפלה", 39.

⁹ Joseph Carlebach, "Der schwere Weg — Ein Wort der Selbstbesinnung". Word of Self- (The Hard Way A Reflection), *Der Israelit* Nr. 2, Gola und Ge'ulla, 15.2.1934, 1-2; *Schriften* III, 2002, 75-78.

¹⁰ ראו הערה 7.

יבחר ללכת בה;¹¹ הספק הקשה ביותר הוא בעומדו לפני קונפליקט, במאבק פנימי, כאשר לפניו שני ערכים נעלים והלב מושך לשני הצדדים ולא נראה מוצא מושלם לקרע המייסר. האם יש איתות או רמז, מה יעשה האדם העומד בפני קונפליקט מוסרי כזה? האם יש קנה מידה כיצד עליו לבחור? ותשובתו היא: אפילו בקונפליקט אידיאלי בין שני ערכים מוסריים גבוהים, יש מורה דרך, כעין מצפן מכוון; והוא המצפן המצפוני המורה על הדרך הקשה יותר. אחרי הבחירה הזאת אין לשאול ולהרהר ב"אילו" או ב"אולי", כי זוהי הדרך אשר יש לבחור בה. על אחת כמה וכמה הדרך הקשה היא הדרך המחייבת את המנהיג.¹²

בהמשך נדגים את דבר בחירתו במצבים שונים במספר דוגמאות; בחלקן קשורות הן לפסיקת הלכה בנוגע לדיני פסח ולשאלות הכשרות בשעת חירום; כמו כן נביא פסיקות יוצאות דופן בעניינין של שתי משפחות הנתונות בסכנה, ונוסיף על כך את החלטתו בענייני האישי-המשפחתי. בסיכום הדברים ייבחנו באיזו מידה הרב הלך בדרך הקשה יותר – או הקשה ביותר.

כרקע לתקופה ולנושא יובא כאן מכתב (מקוצר) של ר' קרליבך, בו הוא מתאר את המצב הכללי-יהודי בקהילת המבורג בשנת תש"א. ואילו המכתב השני, פרי עטו של הרופא ד"ר היינמן המנוח, מהווה רקע לארגון "מרכז הלכתי"¹³ ולמתן פסקי ההלכה של ר' קרליבך בשעת חירום.

מתוך מכתב אל יוצאי קהילת המבורג, בפרוס חג הפסח תש"א (1941)¹⁴

במכתב אל יוצאי קהילתו שהצליחו להגר לחו"ל, מתאר ר' קרליבך אירוע היסטורי כמשל למצבם של יהודי המבורג.

¹¹ מתבקשת השוואה לשיר של המשורר האמריקאי רוברט פרוסט (Robert Frost, 1874-1963) על הדרך המתפלת, *The Road Not Taken*, פורסם לראשונה ב-1916: אחרי הבחירה אין דרך חזרה, אך פרוסט מהרהר במחשבה: מה היה קורה, לו בחר בדרך אלטרנטיבית. ואילו ר' קרליבך שואל: האם יש איתות או רמז למה יעשה האדם העומד בפני שתי דרכים בעלות ערך, כקונפליקט אידיאלי, האם יש לו קנה מידה כיצד לבחור?

¹² במסמך אשר כתוב בכתב יד משנת 1933, רשם ר' קרליבך מעין רסיסי מחשבות (Aphorismen) שלא גובשו למאמר ולא פורסמו, לאמור: עד 1933 – המשפחה עמדה במרכז והשיקולים היו משפחתיים. החל מ-1933 – הקהילה עומדת במרכז והשיקולים חייבים להיות ציבוריים, הקשורים לדרך הקשה. ראו להלן במכתבו של ד"ר היינמן.

¹⁴ פנינה מיזליש, "אגרות ועדויות בענייני הצלה 1939-1944 – (יוסף קרליבך) אל יוצאי קהילת המבורג". בתוך: נתנאל קצבורג (עורך), **פדות – הצלה בימי השואה, מקורות ומחקרים**, אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן 1984, 52-55. כאן הבאנו גירסה מקוצרת מאד של אחד המכתבים. ראו את כולו בנספח 1.

"... מסופר שמקדש על האי פילאֵי (Philae)¹⁵ שבנילוס עמד בסכנה להישטף בגאות המים. דרי המקדש ניסו להציל את עצמם בעלותם ממדרגה למדרגה ומקומה לקומה. החזקים שבהם עזרו לחלשים לקפוץ לכלי השיט שהזדמנו בנהר ואילו האחרונים, שהגיעו בינתיים עד לגג המקדש, ציפו בכיליון עיניים לסירה המצילה. בדומה לכך ניתן לתאר את מצב קהילתנו הנדונה להצטמקות מתמדת. משפחה אחרי משפחה אוחות במקל הנדודים, והאחרונים ניצבים על משמרתם עד אשר גם הם יצליחו להגיע לחוף מבטחים, אשר אמנם עודנו אפוף ערפל..."

בהמשך כותב ר' קרליבך על העזרה שהושיטו הנשארים לניצולים, ממש עד לרגע עזיבתם, "ללא שמץ של קנאה אלא בתחושת האחריות שבשותפות הגורל..."

הרב ממשיך לספר על הפעילויות למען החיים הקהילתיים למרות המצב הקשה: על הפעלת בית החרושת למצות¹⁶ בעזרת המתנדבים שהיטו שכם בהתלהבות ובמסירות, שלא יחסר 'לחם משמרת החג', על עריכת סדרי פסח בבתי האבות השונים¹⁷ והן על עריכת סדרים ציבוריים נוספים, שאליהם יצטרפו ילדים הבאים להמבורג מהקהילות הקטנות הסמוכות ויזמינו 'כל דיכפין ייתי ויכול, כל דצריך יתיי ויפסח'. רי קרליבך מרחיב את תיאור הפעילויות התרבותיות: שיעורים מיוחדים לתלמוד, בית ספר למשק בית וקורסים לחייטות, ומעבר לכך "הופיעו התלמידים ברוכי כשרון מבית הספר ומאגודת הספורט לטובת עזרת החורף היהודית¹⁸ ... ובכלל: "כל מוסדות הנוער היו שרויים בימי החנוכה במעין תחרות שירה ... ולנו זה העניק את ההרגשה הנעימה

¹⁵ Philae הוא אי בנילוס, צפונית מסך Assuan, והמקדש המוזכר נבנה בשנות 361-378 לפני הספירה.
¹⁶ על בית החרושת ועל תהליך אפיית המצות עד לשנת 1941, ראו באתר אינטרנט של מכון קרליבך: *Streiflichter aus dem juedischen Hamburg*

¹⁷ מהבחינה הדמוגרפית אחוז הקשישים בין יהודי גרמניה היה גבוה מאד. ראו: A. Mahl, "Die Hamburger Juden nach der letzten Volkszaehlung. Auch Zahlen koennen reden", *Hamb. Familienblatt*, 2.5.1935, 1. - S. Adler-Rudel, *Juedische Selbsthilfe unter dem Naziregime 1933-1939 im Spiegel der Berichte der Reichsvertretung der Juden in Deutschland*, Tuebingen 1974, 4-9 - גם במכתביו של ר' קרליבך יש רמזים למצב הדמוגרפי הלא טבעי. ראו מיזליש, "אגרות ועדויות", 4-8. יחד עם זאת הייתה הדאגה לאוכלוסיה המבוגרת מופתית, בחינת: "והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב), בניגוד להתייחסות של הגרמנים, לא כלפי זקנים יהודיים בלבד אלא גם כלפי אוכלוסייה גרמנית מזדקנת לא יעילה, שהורעבה או הושמדה יחד עם האוכלוסייה "החריגה". ראו: Manfred Asendorf, "Diktatur und Bürokratie - die Hamburger Sozialverwaltung nach Zerstörung der parlamentarischen Institutionen", in: M. Asendorf, F. Kopitzsch, W. Steffani, W. Tormin (eds.), "Minderwertige im weitesten Sinne des Wortes", *Geschichte der Hamburgischen Bürgerschaft, 125 Jahre gewähltes Parlament*, Berlin 1984, 208

¹⁸ היהודים הוצאו מכלל הנהנים מעזרת החורף (Winterhilfswerk), למרות תרומתם הכספית במשך שנים. ראו: Adler-Rudel, *Juedische Selbsthilfe*, 165-161

שאכן, למרות מצוקת העתים העוברת על ילדינו, הם זוכים לימי נעורים שטופי אור...".

ר' קרליבך מסיים את מכתבו בפנייה אל חברי הקהילה לשעבר: "... אתכם אנו ברוחנו ... היו נכונים לשתול גם בקרקע החדשה שלכם את מורשתנו המפוארת. כבודו מלא עולם והארץ צמאה לדבר ה'. הרי בזאת תיישרו את הדרך לעתידם של הצופים אליכם והמצפים לקראתכם, אשר חלום החיים היפה והנעלה ביותר שלהם הוא הצפייה לשעה שבה נוכל לראות שוב איש את רעהו.

שלכם יוסף קרליבך".

מכתב זה של ר' קרליבך בא לתאר את המצב הקשה כאילו בנימה אופטימית, ורק בין השורות

ובצורה מאופקת ביותר מתואר המצב הטרגי: המצב של קשיי הגירה, של מצוקת הזקנים שנשארו גלמודים, של מחסור במצרכים ושל עבודת כפייה. ומצד שני מתוארת ההתמודדות התרבותית והרוחנית, לרבות המאבק לשמירת המסורת היהודית ודיני הדת.

כיצד התמודד ר' קרליבך כרב - לא לקהילתו ההמבורגית בלבד, אלא לרוב הקהילות המיותמות שנשארו ללא מנהיגות דתית ורוחנית, בתקופה זו של משבר כללי בכלל ומשבר דתי בפרט.

לשם כך מובאת כאן עדות ממקור ראשון, בצורת מכתב מאת הרופא המנוח ד"ר היינמן, שעלה ארצה בסוף שנת 1941. בשעתו הוא היה עד למצוקה הדתית והוא אשר העיד על המאמצים למצוא פתרונות. המכתב נשלח בשנת 1978 ביוזמתו אל מחברת מאמר זה ומובא כאן כלשונו, במקורו העברי.

מכתב מאת הרופא ד"ר חיים היינמן ז"ל מבאר שבע,

תשל"ח (1978)¹⁹

אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה נשארתי בגרמניה עוד עד לשנת ת"ש וראיתי את התמוטטותם של המוסדות היהודיים, בעיקר הדתיים כתוצאה מן ההגירה ההמונית של יהודים מגרמניה ואיתם רוב המנהיגים הרוחניים, והייתה סכנה של הפסקת פסק הלכה. עמד אז בפרץ הרב יוסף קרליבך ז"ל מהמבורג-אלטונא שהעמיד ארגון על הרגליים, שאורו זרח בתוך הייאוש והערבוביה הכללית ביהדות גרמניה. על ידי המפעל הנפלא הייתה אפשרות לכל יהודי בגרמניה לקבל פסק הלכה מוסמך בכל מקרה. על השואל

¹⁹ מכתב המקורי בכתב יד נמצא אצל מחברת המאמר והעתק ממנו במכון קרליבך; ראו נספח 2.

היה לפנות לוועדה מקומית של אנשים יודעי תורה, אשר נתנו תשובה במקרים קלים, וכל דבר קשה שלחו לרב קרליבך זצ"ל אשר דאג בעזרת משרד שתכנן, לתשובה מהירה ומוסמכת. השילוב בין יעילות משרדית ובקיאות בכל ענייני הלכה, וזאת תוך זמן קצר ביותר, העיר התפעלות כללית. הבעיות היו, חוץ מפרטיות גם כלליות, בהתחשב עם האספקה המצומצמת של דברי אוכל בזמן המלחמה בכלל ובשביל היהודים בפרט. כדוגמה הנני מצרף העתק הוראות לפסח ת"ש של הרב קרליבך זצ"ל.²⁰ באותו זמן עבדתי בלייפציג וביליתי את חופשתי אצל הורי זצ"ל בפירט, ומשם הייתה לי הזדמנות לראות את פעולותיו הברוכות של הרב זצ"ל בשתי קהילות גדולות. יתר הפעולות של הרב זצ"ל בתוך קהילתו בוודאי ידועות לך. איך הוא לא עזב את קהילתו בזמנים הקשים ביותר וכו'. רציתי רק להוסיף מה שידוע לי, איך אפילו מרחוק נהנינו מהמנהיגות המסורה של הרב יוסף קרליבך זכר צדיק וקדוש לברכה. כי אני רואה שמספר האנשים היכולים להעיד על הנ"ל, הולך ומצטמצם, וכדאי לא לשכוח את הרב הצדיק והגדול, רבן דיהודי גרמניה כולה.

בכבוד רב, ד"ר היינמן.²¹

מפסיקותיו של רבי קרליבך

להלן נביא חמש שאלות שהופנו אל ר' קרליבך וסוגיה אישית אחת, לרבות פתרונותיהן- הכרעותיו, כפי שפסקן בשנות החרום ובתנאי החיים בתקופת משבר קיצוני: שלוש שאלות הנוגעות לכשרות, ל"אוכל נפש",²² ושתי שאלות היכולות להיכלל בקטגוריה של "דיני נפשות" וסוגייה אישית אחת. כולן חורגות מהסוג המקובל של שאלות, כי משתקפות בהן מבעיותיה הייחודיות של התקופה - ייחודית בנוראותיה. הדוגמאות נבחרו בשל היותן מבוססות על מקורות שנשתמרו והגיעו (גם) לידי מחברת מאמר זה.

²⁰ דף זה הודפס על ידי הרבנית לוטה קרליבך במכונת כתיבה בעותקים רבים, כפי שהיא תיארה זאת במכתב מתאריך 7.3.1939 לאמה, גב' מרטה־רחל פרויס בתל־אביב. בתוך: Miriam Gillis-Carlebach, *Jedes Kind ist mein Einziges. Lotte Carlebach-Preuss, Antlitz einer Mutter und Rabbinerfrau*, Hamburg 1992, 244 - וראו צילום של ההעתק המקורי (Durchschlag) של הדף השלם בנספח 3.

²¹ רופא למחלות פנימיות וריאה בבאר שבע - Dr. med Herbert Heinemann, Internal and Lungs-Diseases.

²² מזון מיינמלי, מזון לשבירת הרעב. למעשה זהו מונח תלמודי למונח שנועד לאכילה בו ביום. "אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד" (ביצה ה ע"ב). פה השתמשתי במושג במובנו המורחב.

דיני כשרות

(א) ההוראות לפסח, ת"ש-תש"א (1939-1941)

דף ההוראות לפסח חובר על רקע של מחסור במצרכים לאוכלוסיה הגרמנית בכלל וליהודים בפרט. לרכישת מצרכי מזון היה צורך בתלושי מזון (Lebensmittelkarten) שסומנו בצורה בולטת עבור היהודים. כמו כן הוקצבו ליהודים רק חנויות מסוימות, שבהן יכלו לרכוש את המצרכים בימים קבועים ובשעות מסוימות בלבד. יהודים לא קיבלו את כל המצרכים כמו הגרמנים, וגם לא באותה כמות.²³

ההוראות לפסח נשתמרו על דף מודפס במכונת כתיבה, שהיה מיועד להפצה בקהילות שונות בגרמניה. אחד הדפים המודפסים נמסר לנו על ידי ד"ר היינמן הנוכר, ואנו מביאים כאן שלושה מבין הסעיפים:²⁴

אם השנה, ורק לשנה זו נקבעות הוראות מיוחדות לפסח, אזי כל אחד חייב לדעת ש"הקולות" תופסות אך ורק בתוקף הנסיבות, אך עם זאת הן גם מוצדקות.

- **חלב** – יש להעדיף חלב מדוחס (Kondensmilch), אם אי אפשר להשיגו ואם אי אפשר לוותר על חלב, יש לסגן את החלב הרגיל דרך בד, צפוף אריגה לפני הרתחתו.
- **זגים מעושנים** – הרב הנמן²⁵ מסביר בעמוד הראשון של "הלכות להועיל" חלק א', שיש להתיר בפסח זגים מעושנים במקרה של מחסור (חמור) של בשר, אלא שיש להסיר את העור לפני כן.
- במקום **חרוסת** לליל הסדר אפשר להשתמש גם בדג או במשהו אחר, על פי פסחים קי"ד ע"ב.

סעיף אחרון זה יעורר אולי תמיהה מסוימת, כי בדרך כלל הכינו את החרוסת מפירות (תפוחים, בננות, תמרים וכיוצא באלה), אלא שיהודים לא היו זכאים לקבלם.²⁶ בדף מודפס זה בנושא ההוראות המתייחסות למצרכי מזון לפסח, מובאות הנחיות הדורשות תנאים ושינויים מסוימים שעל המשתמש במזונות המוצעים לבצעם בעצמו.

²³ ראו פירוט ההוראות בספר: Joseph Walk, das Sonderrecht fuer die Juden im NS-Staat. Eine Sammlung der gesetzlichen Maßnahmen und Richtlinien — Inhalt und Bedeutung, Heidelberg/Karlsruhe, 1962: Zuweisung von besonderen Lebensmittelgeschäften, IV-10, 304; Bezugskarten fuer Juden, IV-50, 312; Kuerzungen der Lebensmittelrationen fuer Juden, IV-57, 314

²⁴ ראו בנספח 3 את הדף המקורי כולו.

²⁵ הרב הנמן – לצערי לא הצלחנו לאתר פרטים אודות הרב הזה. מכל מקום יש כאן הסתמכות על רב נוסף.

²⁶ ראו: Walk, Das Sonderrecht fuer die Juden, IV-57, 314.

יוצא איפה, שכאן אינו מדובר על קולא גורפת, אלא על כעין קולא המזכירה והמסמלת את דיני הכשרות (חמץ) המיוחדים לפסח - תוך הדגשה שהם תקפים וכשרים כהלכות פסח; אלא שדינים כאלה תופסים לשעת חרום בלבד ואינם מהווים תקדים גורף לכל מצב אחר. בהוראות למיניהן, כגון סינון החלב, בולט עיקרון **האקטיביות** בקיום המצווה מחד גיסא, ועיקרון **הסמליות** מאידך גיסא. הסמליות מצביעה על הקשר בין סוג העשייה העכשווית לבין המצווה המקורית, והיא הנותנת. המודעות לשינוי בביצוע המצווה, יחד עם המודעות לשעת החירום, מעלות את קיום ההוראות שהן רק כביכול הקלות, למצוות עשה שלמות. התנאי הוא לזכור שמדובר בכשרות בשעת חרום בלבד, אבל בשעת חרום כשרות זו תופסת למעלה מכל ספק.

ב) שאלה בקשר לתערובת של חלב דג טמא בכל השמנים המלאכותיים, תרצ"ט-תש"א (1939-1940)²⁷

הפסיקה בקשר לכשרות של מצרכי מזון לפסח היא רק דוגמה אחת להתלבטויות בקשר להקפדה על כשרות המזון בתקופת החירום ההיא. גם הפסיקה בשאלה זו קשורה לענייני כשרות, כפי שמסתבר מתוך שאלה שר' קרליבך הפנה אל הרב יעקב ויינברג, לאמור:

בע"ה פה ק"ק המבורג אסרו חג סכות תרצ"ט
 רב שלמים לראש הרב הגאון ר' יחיאל ויינברג שליט"א
 מנהיג בית המדרש לרבנים בברלין הבירה.
 ידידי ואלופי הנכבד והיקר נ"י

פעמים כבר ביקשתי מאת הרב ד"ר מונק לדבר עם כבוד תורתך בעניין תערובת חלב דג טמא בכל השמנים המלאכותיים שנגזרה עלינו - ולחוות לנו את דעתך הרמה; אם עלינו לאסור שמנים כאלה או לא. לדאבוני לא קיבלתי מענה, אף שהדבר איננו סובל שום איחור. על כן הנני פונה אל כבודך בנוכח. נא להודיע לי תיכף את משפטו בזו השאלה.
 אני בעניי ובעניות דעתי אינני רואה שום הכרח לאסור. על פי יורה דעה ק"ג, דבר הנותן טעם לפגם אינו אוסר תערובת אליבא דכל הדעות, כל זמן שההיתר מרובה על האיסור, ואין צריך שייפגם לגמרי עד שיהא קץ. לאכלו. אלא אפילו פגם קצת אינו אוסר תערובת. באמת אינם מערבים איסור יותר מעשרה אחוזים, לפי הרוב עוד פחות מזה וגם אין לאמור שמשביח יותר

²⁷ מתוך: הגאון הרב יעקב יחיאל ויינברג, **שו"ת שרידי אש. שאלות ותשובות, חידושים וביאורים**, כרכים א-ד, ירושלים תשכ"א-תשכ"ט; כאן חלק ב, יורה דעה, סימן כ"ג.

ממה שהוא פוגם על ידי שמגדיל מידתו של היתר; שהרי הגויים מתלוננים אין לנו לאכול אלא הטראן הפגום הזה (שמן לווייתן) וליחיד הכמות היותר גדולה אינו מעלה ולא מוריד, רק לכלכלת הרבים חשובה הגדלת המידה הזאת (ועיין פרי חדש שמביא תשובת הרמ"א נ"ד, דשומן חזיר שנותנין לתוך שמן זית להקפות וכו', מאחר ונמס ביד גוי, מותר).

גם בנידון בעניין התערובות יוצא מיד הנכרי ובטל אצלו. וסוף סוף, אם היהודי נהנה משומן זה, הוא לא יאכלנו בעין אלא עוד הפעם על ידי תערובות עם רוב היתר עד שיבטל האיסור בשישים, ואין לאמור שהוא מבטל איסור לכתחילה, שהרי אין כוונתו לבטל איסור ושעת הדחק נוראה; ואלף פעמים בדיעבד דמי.

יואל כבודך בטובך לגלות לי דעתך. האחריות המוטלת עלינו אין לשער. בית תבשיל הכללי, בית החולים וכל מוסדות הקהילה - על כולם הסכנה מרחפת שיהפכו לטריפות, כיון שיצאו מתחת השגחתנו וכדי קלקול וגיעול. וזה נותן טעם לפגם **לכל ענייני דת** - ואני שואל האם אנו רשאים לאסור ולהחמיר במקום שמיצוי הדין לא יצדיקנו? בתקווה לקבל פשר דבר מיד. הנני חותם בברכה מוקירו כערכו הרם והנישא -

הק' יוסף צבי קרליבך.

מסתבר שר' קרליבך כבר הפנה את שאלתו קודם לרב ד"ר מונק מברלין,²⁸ אך כנראה לא זכה למענה או שהמענה פשוט לא הגיע אליו; ואילו הרב ויינברג מעיר בהערה מיוחדת, שלא מצא את התשובה של עצמו.

וזו הערתו של הרב יחיאל ויינברג:

לצערי הגדול נאבדה תשובתי אל הכותב. ואני מדפיס מכתב זה רק כדי להעמיד מצבת זיכרון להרב הגדול הקדוש הזה. גדול בתורה ובמדע ובמעשים טובים רבים, שנספה ליגוני, בשואה הגדולה, שעברה על עמנו. הוא לא רצה לעזוב את הספינה-קהילתו הגדולה, ונסחב על ידי הרשעים הארורים ימ"ש לעיר ריגא, ושם הומת, הוא ובני ביתו.

ה' ינקום נקמתם תנצב"ה.²⁹

²⁸ הכוונה כנראה לרב ד"ר מיכאל מונק (ברלין 1905-1984 ירושלים), שהיה בשעתו ראש ה-Reichszentrale fuer Schaechtangelegenheiten ראו: Schriften IV, 2007, 196-198.

²⁹ ראו שאלתו של רבי קרליבך והערתו של הרב יחיאל ויינברג בצילום, בנספח 4.

עד היום לא נמצאה תשובתו של הרב ויינברג לשאלה זו שנשאלה, וכפי הנראה גם אין בכתובים תשובה לשאלה זו שהופנתה, כאמור, גם לרב מונק הנזכר. אלא שהתשובה נמצאה במציאות הריאל-היסטורית על סמך עדותו של ד"ר מקס פלאוט, הממונה האחראי מטעם הגסטאפו על כל ענייני היהודים בצפון גרמניה, שהעיד מה קרה הלכה למעשה:³⁰ "ר' קרליבך מסר דגימות של תערובת השומנים למדען יהודי על מנת שיבצע בדיקה מיקרוסקופית של הרכב השומנים"; על סמך התוצאות של בדיקה זו פורסמו ונתלו במשרדי הקהילה - ביוזמתו של ד"ר פלאוט - מודעות מנוסחות וחתומות על ידי ר' קרליבך ברוח זו: "אחרי בדיקה מיקרוסקופית התברר שמותר להשתמש בשמן ולאכול את המרגרינה ללא חשש".³¹

בקריאת השאלה על "תערובת חלב דג טמא בכל השמנים המלאכותיים", מדמים לשמוע את קולו של ר' קרליבך, לאמור: "הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזיזים" (ביצה ל, א). ואכן, כוונתו **לכלל** ישראל, כלומר, קבלת אחריות לכשרות הכוללת גם ובעיקר את המוסדות הקהילתיים, שיהיה בהם מענה לעמדתם של היהודים במצוקתם, במערבולת של טירופי עיתים. במילים אחרות: אם נמתח את החבל יתר על המידה, לא היחיד ולא המוסדות יוכלו לעמוד בגזרת החומרה, והסכנה הגורפת היא ל'הכללה שלילית' - לא לגבי שאלות כשרות בלבד אלא לגבי כל שאלות הדת בתקופת משבר. יחד עם זאת יש בתשובת ר' קרליבך גם הנמקה של ה'כשר אובייקטיבי, תשובה המסתמכת על תקדימים כתובים, כמזוטט: "אם היהודי נהנה משומן זה, הוא לא יאכלנו בעין אלא עוד הפעם על ידי תערובות עם רוב היתר עד שיבטל האיסור בשישים..."

ג) פסיקה במחנה יונגפרנהוף ליד ריגה בקשר לאכילת נקניק טרף, תש"א-תש"ב (1941-1942)

עפ"י קטע מתוך עדותה בכתב של בטי וילנר מכלואי מחנה יונגפרנהוף; העדות היא מתאריך 23.6.1979 (מגרמנית):³²

³⁰ ד"ר מקס פלאוט (המבורג 1901-1974) מסר עדות מפורטת על חיי הקהילה בהמבורג בתקופה בה הוא כיהן כמנהל של ה-Religionsverband וכמנהל היחיד של כל הארגונים היהודיים בצפון גרמניה, על פי מינויו על ידי הגסטאפו. ראו: Kreuzberger Bericht, M. Plaut, Memoir 1968, 7183, Box 7, Folder 9, LBI NY.

³¹ במכתב של ד"ר פלאוט מתאריך 8 באפריל 1943 אל י'ון ישראל זנגר בברלין, הוא כותב שלצערו לא מצא את המסמך המקורי.

³² מקור העדות הכתובה הוא במכתב של גב' וילנר אל המחברת. על יסוד תיאורה במכתב זה וכן על סמך עדותה בעל פה, יש תיאור מפורט על פעילויותיו והנהגתו של רבי קרליבך ביונגפרנהוף. הדברים פורסמו בחוברת: גיליס-קרליבך, "כאור באפלה", 39.

... ר' קרליבך דאג לשמירת הגוף של כולנו; דוגמה אחת מבין רבות: כאשר סירבתי לאכול פרוסת נקניק שחולקה (לא הייתי היחידה), העיר בשעת ויכוח, כי אולי אכילת מזון המעניק לנו כוח עמידה היא מצווה גדולה יותר מאשר הימנעות מאכילה. היו לי הזדמנויות רבות לחשוב על זה עד לשחרורי ממחנות שונים בשנת 1945, ולפעול בהתאם לכך...³³.

ההיתר ניתן לאור מצב פיזי קשה עד לסכנת נפשות של כלואי המחנה, כפי שנמסר לנו על ידי העדה גב' וילנר, אישה בעלת גישה דתית – לפי היכרותי אותה אחרי המלחמה, אישה שהקפידה על קלה כחמורה; היא לא נאחזה בהיתר בלבד אלא גם – ואולי בעיקר – בהנמקתו. כלומר, הועמדו זה מול זה: קיום דיני כשרות כהלכתם המקורית לעומת חיזוק להמשך החיים על ידי אוכל לא כשר, על פי: "וחי בהם..." (ויקרא י"ח, ה').³⁴ כאן בולטת המודעות לטעמן העליון של המצוות.

דיני נפשות

(א) המקרה של ברני, ת"ש (1940)

פרטי המקרה הזה מבוססים על ראיון אישי עם אימו של ברני, גב' פלורה נוימן, ועל פרסום עדותה.³⁵ מדובר בזוג יהודי מהמבורג, רודי ופלורה נוימן, שלא היו חברי הקהילה היהודית, הורים לילד קטן בשם ברני, בן ארבע וחצי שנים. ההורים חיו בבריחה מתמדת מהגסטאפו בשל היותם גם יהודים וגם קומוניסטים; בבריחתם הגיע הבעל לבלגיה ואשתו נשארה עדיין בהמבורג עם ילדם. אחרי חיפוש של הגסטאפו בביתה, נודע לה על ידי המחנתרת הקומוניסטית שהיא עומדת להיעצר ורצוי למצוא לילד מקום מחבוא, והציעו עבורו מנזר מסוים המוכן לקבל אותו.

פלורה כתבה (תרגום מגרמנית):

בחוגים יהודיים שמעתי שוב ושוב שבהמבורג ישנו רב בשם ד"ר קרליבך, שתמיד הצליח לעזור לאנשים במצוקתם. הלכתי אליו והרגשתי מיד שאני יכולה לסמוך עליו, וסיפרתי לו על הסכנה שאיעצר ושבוצוני להחביא את בני ברני במנזר. הרב יעץ לי להצטרף לבעלי בבלגיה ושאחביא את הילד במקום הבטוח ביותר עבורו. אחר כך שם את ידו על ראשו של

³³ שם, בהמשך העדות.

³⁴ עפ"י "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אני ה'" (ויקרא יח, ה).

³⁵ Flora and Rudi Neumann (eds.), *Erinnern um zu leben. Vor Auschwitz, In Auschwitz, Nach Auschwitz*, Hamburg 1988, 1991, 63

ברני ובירך אותו; הוא גם עזר לי עם סכום כסף קטן. הוא לא חקר, האם אני דתית או האם אני אישה מאמינה או למה אני מסכימה להחביא את הילד דווקא במנזר. הוא ראה בי בן-אדם...³⁶.

ואכן, זמן קצר אחרי שפלורה נוימן הביאה את הילד למנזר, היא הצטרפה לבעלה למחתרת בבליגיה; שניהם נתפסו שם ונשלחו לאושוויץ; למזלם שניהם שרדו וקיבלו את בנם בחזרה מן המנזר.

פלורה כתבה את סיפורה המזעזע על כליאתה באושוויץ, כולל את שחרורה ואת האיחוד עם בעלה ובנה. כדאי להוסיף שברני נשאר בגרמניה אחרי התבגרותו כדי לתמוך בהוריו המזדקנים, שרידי אושוויץ, אך בגיל שמונה עשרה הוא בא לארץ למשך שלוש שנים, כדי לשרת בצה"ל³⁷ ולהתנדב לעבודה בקיבוץ.

באשר לתשובתו של ר' קרליבך, כפי שנמסרה לנו על ידי גב' פלורה נוימן, יש להתייחס אליה משני היבטים: ראשית כל, עצם התייחסותו האנושית לאדם באשר הוא אדם; ושנית: ר' קרליבך העלה את **המונח** הצר "מנזר" ממשמעותו הקונקרטיית והתייחס ל"מנזר" בהפשטה, היינו, **כמושג** בתוך שרשרת של אפשרויות הצלה שיכולה להיות הבטחה ביותר לילד הנמצא בסכנת חיים.

(ב) המקרה של עליס רהפלד-מהרמן, תרצ"ט (1939)

ואלה פרטי השתלשלות העניינים במקרה של עליס רהפלד-מהרמן: לפני מספר שנים, בהיותי בהמבורג, קיבלתי שיחה טלפונית מאת רב המקום, הרב דוב לוי ברזילאי, שביקר אצל חולה בגיל מופלג - אחרי תאונת דרכים, שלא הפסיקה להגיד את השם: "ר' קרליבך..."; הרב ברזילאי הציע לי לבקר אצל חולה זו, ששמה עליס. התברר שהכרתי אותה בנעוריה כחברה של אחותי ז"ל, הבוגרת ממני בשנתיים. למרבה הפלא הבריאה עליס מהתאונה וסיפרה לי על מסמך של ר' קרליבך שהציל את חייה, "ומאז", היא הוסיפה, "אני אומרת כל ערב את הפסוק 'שמע ישראל'".

הנכד של אישה זו מצא את המסמך ושלה לי ממנו עותק סרוק. מסמכים נוספים שונים שהצלחתי לקבל מבתה ומנכדה של עליס, אפשרו לי לשחזר את פרטי המקרה הזה, כדלקמן: מר רהפלד היהודי התחתן עם אישה יהודיה, ולזוג נולדו שלוש בנות ושני בנים. הבכורה, עליס, הייתה מיודדת מגיל שש-עשרה (היינו משנת 1935/6) עם בחור לא יהודי בשם מהרמן, והם החליטו להתחתן. הגרמנים (שהיו כנראה מעוניינים

³⁶ שם, 17.

³⁷ ראו בנספח 5 צילום של ברני נוימן במדי צה"ל, יחד עם אימו פלורה נוימן במדינת ישראל ב-1951 (שם, 45).

לשלב את האיש באחד ממפעלי הנשק החשובים) דרשו ממנו בתוקף לבטל את בקשת הנישואין לאלתר, והאשימו את הבחורה ב"חילול הגזע"; הם איימו על הצעירה בכליאה למחנה ריכוז בגרמניה, אם היא לא תיפרד ממנו. אך החתן, מר מהרמן, טען לעומתם שכלתו הצעירה כלל איננה יהודיה. לאור זה דרשו ממנו בגסטאפו, להביא על כך אישור מאת רב המקום.

זוהו המסמך אשר כתב ר' קרליבך עבור הגסטאפו (מגרמנית):³⁸

הרבנות הראשית של איגוד בתי הכנסת בהמבורג
המבורג 13, כיכר בורן 8
15 יוני 1939

א י ש ו ר

=====

בזה מאושר מטעם הרבנות הראשית, שמר ברנהרד הפלד ואשתו פרידה, כמו כן בתם עליס (הראשון נולד ב־1894.15.2; אשתו נולדה ב־1895.1.8.10) והבת ב־1919.10.10) אינם משלמי מיסים של הקהילה ולא היו אף פעם חברים של הקהילה היהודית, וגם לא השתתפו לעולם בעריכת טקסים בבית הכנסת.

הרב הראשי ד"ר י' ישראל קרליבך.³⁹

למרבה הפלא קיבלו אנשי הגסטאפו את המסמך כאישור לאי יהדותה של עליס ואפשרו לזוג להתחתן.

בביקורי השני אצל עליס מהרמן, אחרי מספר חודשים, קיבלתי מהנכד מסמך מעניין נוסף מתאריך 13.10.1919. זוהי תעודת לידה של עליס, בתם של ברנהרד ופרידה הפלד, שניהם בני דת הישראלית (Israelitische Religion). ואילו בצד הימני של התעודה ישנה תוספת מתאריך 15.9.1939, כהערה **רשמית** מתקנת, בזו הלשון (מגרמנית):

³⁸ ראו צילום המסמך המקורי (בגרמנית) בנספח 6.

³⁹ כדאי לשים לב: ר' קרליבך לא חתם בשם יוסף קרליבך ולא בשם יוסף־ישראל, כפי שנדרש על ידי הגסטאפו לגבי הגברים היהודיים להוסיף לשמם הפרטי, אם לא היה להם שם יהודי עפ"י קביעת החוק מתאריך 1.9.1941 (יהודיות נדרשו להוסיף את השם שרה), ראו: Bruno Blau (ed.), *Das Ausnahmerecht fuer die Juden in Deutschland 1933-1945*, Duesseldorf 1956, 89. ר' קרליבך חתם בשם: י' ישראל קרליבך. בזאת הוא הבלית את גאוותו על התוספת. בתקופה ההיא הוא נהג כך גם במכתבים אחרים.

המבורג-אלטונא, ה-15 בחודש ספטמבר 1939.

על פי הוראתו של בית המשפט המחוזי (Country Court, Amtsgericht) בהמבורג, יש להוסיף כאן הערה מתקנת, לאמור: האב של הנולד(ה) הוא בעל דת אוונגלית-לותרנית.

הערה מתקנת זו נרשמה שלושה חודשים אחרי כתיבת המסמך על ידי ר' קרליבך.⁴⁰

במבט ראשון על מקרה זה של עליס, ישנו כאן ניסיון להסתיר או אפילו להכחיש את זהותה היהודית של בת שנולדה לזוג יהודי. ואכן: בהצגתי מקרה מעניין זה של עליס והפלד לפני ציבור גדול, נתקלתי בביקורת קרה וקשה. טעננו, כי בשל קירבת המשפחה שלי לפוסק, ר' קרליבך, יש מצדי ניסיון להצדיק מעשה זה כפסק הלכה לקולא.⁴¹ אלא שלעניות דעתי יש להתייחס למקרה זה על רקע של התקופה: כל פסיקה אחרת הייתה נגמרת בכליאתה של עליס במחנה "לחינוך מחדש",⁴² היינו: במחנה ריכוז, שמשמעותו מוות כמעט ודאי. מדובר כאן בפיקוח נפש הדוחה לא את השבת בלבד. האין מקרה זה כלול בקטגוריה של פסיקה ברוח של הרב ניסנבוים, ברוח של "קידוש החיים"?⁴³

ג) הכלל הוא הקהילה, המשפחה היא הפרט

מתוך עדויות אחדות על פה הנתמכות גם על ידי מסמכים כתובים,⁴⁴ עמד ר' קרליבך לפני דילמה, לבחור בין שני ערכים שאפשר לכנותם: ערכים מקודשים או אפילו קדושים. הוא הועמד לפני הברירה והבחירה: להוציא את עצמו מרשימת המגורשים, להימלט

⁴⁰ ראו צילום של התעודה בנספח 7.

⁴¹ קולא: הלכה שהקלו בה חכמים, היפך מן חומרא. "כל ספיקי דרבנן - לקולא" (ביצה ג' ע"ב).

⁴² מחנה ריכוז לאנשים צעירים "א-סוציאליים", אינדיבידואליסטים, משתמטים מעבודה ובעלי הרגלי בילוי לא מקובלים במשטר הנאצי. ראו: Detlev Peukert, "Arbeitslager und Jugend-KZ. Die Behandlung: 'Gemeinschaftsfremder' im Dritten Reich"; in: D. Peukert and J. Reulecke (eds.), *Die Reihen fast geschlossen: Beitrage zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal 1981, 413-434.

⁴³ הרב חיים ניסנבוים (וורשה 1897-1943) טבע את האימרה: "זוהי השעה של 'קידוש החיים' ולא שעת 'קידוש ה'" - כצו השעה בסיטואציה הטרגית של ניסיון להשמיד את העם היהודי. ראו: הדס גולדמן כתיבה; חוי בן ששון (מבוא היסטורי, "שנות ראינו רעה". פרקים בתולדות היהדות הדתית בתקופת השואה, כרך ב', ירושלים תשס"ג, 192.

⁴⁴ במידה מסוימת זה בא לידי ביטוי גם במכתב המתאר את פגישתו עם הרב ד"ר ליאו בק. ראו: *Schriften IV*, 2007, 293.

ולהציל את עצמו ועל ידי כך גם את משפחתו – או ללכת עם קהילתו "כראש גולה"⁴⁵ ליעד שמשמעותו הייתה ידועה לו היטב, כפי שאפשר לקרוא בין השורות של מכתבי הפרידה המעטים שנמצאו (מהתאריכים 3.12.1941).⁴⁶ עוד בתחילת שנת 1939 הוא נפגש עם הרב ד"ר ליאו בק, ושניהם הצהירו שלא יעזבו את הקהילה בעיתות מצוקה ומשבר. גדולתו של הרב בק (שהיה אלמן) הייתה בענוותנותו, בהצהרה שהוא אינו מסכן את משפחתו בהחלטתו; בתו היחידה של הרב בק כבר נמלטה לאנגליה; "ואילו אתה עומד לפני דילמה קשה ביותר, לבחור בין הקהילה לבין המשפחה".⁴⁷ אנו יודעים מה הייתה הדרך הקשה יותר; ואנו יודעים כיצד ר' קרליבך החליט ובחר ...

אחד המכתבים המשפחתיים האחרונים מגלה לנו טפח ומכסה בטפחיים את כובד התלבטותו מחד גיסא, ואת הנאמנות המצפונית "לדרך הקשה יותר" מאידך גיסא.

מתוך מכתב לילדים בחוץ לארץ (מגרמנית):⁴⁸

[אלול תש"א (1941)]

ילדיי האהובים, הטובים,
רק בעזרת העט אוכל להגיע אליכם, על מנת לשלוח לכם פריסת שלום ואהבה לראש השנה. כמה שאתם חסרים לי עכשיו – כל זה לא אוכל לבטא. את הפירוד המכאיב הזה יש לשאת בשקט ובשליטה עצמית. אלא שאני שומע בסיפוק רב, כמה חרוצים אתם, כמה ענווים, וכיצד אתם ממש מתחרים האחד עם השני. שאיפתי הנעלה ביותר הייתה תמיד להפוך אתכם לאישים יהודיים-רוחניים, אשר בידיעה ובמודע משגיבים את תורתנו ואורח חיינו, ללא רעש ובלא יהירות, תמיד מוכנים לשרת את עמנו המדוכדך בלב ובמעשה.
להיות רחוקים מכם דווקא בשנות התפתחותכם, כואב, כואב מאד. אך אני בוטח בגרעין הטוב שבכם, באהבתכם לאבותיכם ולהוריכם, ובאוצר שלקחתם עמכם בימי נעורכם – שמתוך כוח פנימי ובאופן עצמאי תבחרו בדרך שאני מתחנן לעצמי מידי שמיים למענכם.
כעת מתקרבים הימים הנוראים הרציניים. כולם מתפללים כעת לשלום.

⁴⁵ כפי שכתב על גלויה שנזרקה מן הרכבת והגיע אל הרב משה חיים לאו מפיטריקוב. ראו: נפתלי לאו-לביא, **עם כלביא**, תל-אביב 1993, 173.

⁴⁶ ראו מכתבי פרידה בתוך: *Schriften IV*, 2007, 354-355.

⁴⁷ הרב ד"ר ליאו בק על ר' קרליבך, בתוך: Gillis-Carlebach, *Jedes Kind ...*, 187-190.

⁴⁸ ראו את המכתב כולו בנספח 8.

גם למענכם אינני יכול להביע אלא משאלת ערגה, שמשא הכובד של החיים ייגמר ונוכה להתראות. אז אוכל לקוות להתרונן, כאשר שוב אוכל לחבק אתכם, כבני אדם יהודיים מודעים, חזקים ורוחניים. היו חברים טובים, עזרו אחד לשני, שמרו על בריאותכם, על טוהר הגוף והנפש, ואל תדרשו יותר מדי מהחיים. גם אנחנו למדנו להסתפק במועט ... אני עצמי שקוע עמוק בעבודה ... לעתים קרובות אני נוסע לערים אחרות כדי לשאת דרשה, כי יש כאן מחסור גדול ברבנים. עלי להודות בכך שקהילתנו קשורה אלינו בעבותות אהבה, ולכן לא חסר גם הסיפוק בתפקידי. ברם, האושר האמיתי יחזור אלינו רק כאשר נהיה שוב מאוחדים אתכם, ילדינו הבוגרים, שאנו כל כך קשורים אליכם. שתיכתבו לחיים טובים מלאי תוכן, כי זאת מאחל לכם מברככם, אביכם האוהב אתכם.

מבט לאחור והרהורי סיכום

אחרי תיאור אירועים שונים שזמן החירום גרמם, יש לשאול ולשקול: האם לשאלות שהוצגו לר' קרליבך במצבים הקריטיים, ישנן באופן עקבי תשובות ופתרונות המצביעים על בחירת הדרך הקשה יותר בין האלטרנטיבות המצומצמות שעמדו בפניו, אם בכלל?

ננסה לבחון את הכרעותיו ולהגיע לתשובה אובייקטיבית, הן בשאלות הנוגעות לכשרות של "אוכל נפש"⁴⁹ והן בשאלות היכולות להיכלל בקטגוריה של "דיני נפשות".

דיני מאכלות בשעת חירום

הקטגוריה הראשונה מתייחסת לשלוש שאלות בתחום הכשרות, להקלות, ל"קולות"⁵⁰ שניתנו הן לגבי מצרכי מזון לפסח, הן לגבי שימוש בשמנים המלאכותיים המעורבים בחלב דג טמא, ולאכילת נקניק לא כשר במחנה ריכוז. אין בפסיקותיו תשובה אחת גורפת כללית, אלא יש תשובה לכל שאלה - לגופו של כל עניין יחידני.

ישנה כאן קודם כל תעורת המודעות לשינוי בביצוע המצווה, יחד עם תעורת המודעות לשעת החירום; שני היבטים אלה מעלים את קיום ההוראות שהן כביכול הקלות, למצוות עשה שלמות. התוספת לפסק ההלכה היא, שמדובר בכשרות בשעת חירום בלבד - אבל בשעת חרום כשרות זו תופסת למעלה מכל ספק.

⁴⁹ ראו הערה 22.

⁵⁰ ראו הערה 41.

שתי אפשרויות אחרות היו: להתיר בצורה "גלובלית" או גורפת את אכילת מעט המזון כולו שעמד לרשות הציבור היהודי, או לאסור לחלוטין להשתמש במצרכים שצוינו – בחינת: הרב פסק וזהו פסק הלכה והציבור חייב לעמוד בה. למען הציבור היהודי פסק ר' קרליבך לקולא, ואילו עבורו זו הייתה הדרך הקשה, כי האחריות נפלה עליו בלבד.

בשאלת "תערובת חלב דג טמא בכל השמנים המלאכותיים שנגזרה עלינו",⁵¹ מביא ר' קרליבך גם מקורות הלכתיים לפסיקת הקולא⁵² וגם שיקולים שהתקופה גרמתם, לרבות נימוקים "אנושיים-פסיכולוגיים"; היינו, הנטייה להכללה שלילית של כל ענייני הדת המנוגדים כאילו לחיי אנוש במציאות הלא-אנושית.

הפניית השאלה של ר' קרליבך הן לרב מונק (בלא קבלת תשובה), הן לרב ויינברג ובסופו של דבר הכרעתו שלו – כל אלה רומזים על הכבדת הקולא על מצפוננו ועל אחריותו-הכרעתו: ונצטט שוב את שאלתו שבה טמונה גם תשובתו:

"... האחריות המוטלת עלינו אין לשער. בית תבשיל הכללי, בית החולים וכל מוסדות הקהילה – על כולם הסכנה מרחפת שיהפכו לטריפות, כיון שצאו מתחת השגחתנו וכדי קלקול וגיעול. וזה נותן טעם לפגם **לכל ענייני דת** – ואני שואל, האם אנו רשאים לאסור **ולהחמיר במקום שמיצוי הדין לא יצדיקנו?**"⁵³

הכבדה או החמרה נוספת על עצמו היא הבדיקה המיקרוסקופית המדוקדקת, שקבעה בדייקנות, מהו אחוז החומרים הזרים שמוכנסים לשמנים למיניהם; רק אחר כך באה הכרזת ההיתר בפומבי על ידי הדבקה של תעודות כשרות על הקירות של משרדי הקהילה.

דומה ולא דומה המצב של אכילת נקניק, שבמפורש לא היה כשר אלא "טרף למהדרין". כאן ההנמקה לקולא היא כעין **חיוב מועדף** לאכול את פרוסת הנקניק, כעוגן להצלת חיים ולהישרדות.

אנו רואים אם כן לגבי שלוש השאלות הנוגעות להקפדה על כשרות, שלוש תשובות **שונוות** המרמזות על מאבק פנימי מחד גיסא, ועל מחשבה מעמיקה לפני מתן תשובות מאידך גיסא: כלפי חוץ לקולא, כלפי עצמו לחומרא, בדרך הקשה.

⁵¹ ראו מכתבו לרב ויינברג.

⁵² ראו פירוט השאלה גופא בנספח 4.

⁵³ ההדגשות הן שלי.

דיני נפשות בשעת חירום

באשר לשני המקרים הקשים: הילד ברני - האם למסור אותו לידי נוצרים-נזירים (או נזירות); והעלמה עליס - האם וכיצד להסביר בכתב את עניין שיוכה או אי-שיוכה לקהילה היהודית - בשניהם עמד לנגד עיניו: "כל המקיים נפש אחת ממות (כמעט) בטוח ..."⁵⁴. ביטוח החיים במובן של קידוש החיים היה הקובע, הן במקרה של ברני והן במקרה של עליס.

ר' קרליבך ידע ממקור ראשון, ועוד הרבה זמן לפני ליל הבדולח, על השיפלות והעינויים התת-אנושיים במחנות ריכוז ומהי משמעותה ההרסנית והמסוכנת של כליאה זו. אלה שנכלאו כבר בשנות השלושים המוקדמות (על מנת שיחתמו תחת לחץ פיזי ונפשי מעין כמוהו על הצהרת וויתור על הונם בבנק או על נכסים אחרים), הגיעו לביתו של הרב מיד אחרי שחרורם כבר בשנות 1935/36 ודיווחו על הנוראות במחנות הריכוז.⁵⁵ גם בשל הידיעה הזאת הוא עשה את הכול על מנת למנוע את מאסרה וכליאתה של עליס.

העיקרון של "קידוש החיים"⁵⁶ עמד לנגד עיניו של הרב. הדרכים והעצות לדרכי מילוט המעטות היו בחזקת סכנה תמידית ודרשו העזה, מבט לעתיד והחלטות ביטחוניות (פוליטיות) ודתיות - תמיד בלחץ של זמן ושל הזמן - ותוך סכנת חיים עבורו. לא קל להבין את דרכי תגובתו של הרב או להסכים איתן - למי שלא חי בתקופה זו, או למי שעול האחריות לא רבץ ישירות על כתפיו. לקורותיה של עליס יש פנים רבות, ובסופו של דבר דרך זו (של פעולתו) של ר' קרליבך הצדיקה את עצמה: בגסטאפו הסתפקו בהצהרה הכתובה של ר' קרליבך, האישה עברה את שנות המלחמה ללא פגע - והיא עצמה לא התכחשה ליהדותה אלא שמרה עליה בצורה היחידה שהייתה ידועה ומובנת לה: בתפילת "שמע ישראל" ובקריאה לרב המקום בשעת משברי מוות.

ולבסוף יורשה לי להעיר הערה אישית לגבי שאלת הדרך הקשה, כפי שהיא באה לידי ביטוי במכתב לילדי הרב, ולהכרעתו ללכת עם קהילתו. בצורה תיאורטית הוא כבר התלבט בסוגיה זו בשנת 1933.⁵⁷ בזמן כתיבת המכתב עצמו לא עמד עדיין לפני

⁵⁴ "שכן מצינו בקין שהרג את אחיו ... אינו אומר דם אחיך אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעויותיו ... לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא" (סנהדרין ל"ז ע"א).

⁵⁵ אחרי שחרורם הגיעו האנשים בשבת לבית הכנסת וברכו את ברכת הגומל; בהמשך הם הוזמנו לביתו של הרב ומסרו דו"ח על הנעשה במחנות הריכוז. הייתי נוכחת במספר פגישות אלו וכתבתי על כך בספר Gillis-Carlebach, *Jedes Kind ...*, 163-164

⁵⁶ "קדוש החיים" כעין 'אנטיזה' ל'קידוש ה'", שבו מדובר בהקרבה על ידי מוות. ראו הערה 43.

⁵⁷ ראו הערה 12.

הברירה הממשית ואולי גם לא סבר, שגירושו יהיה בשלב כל כך מוקדם, אך בהבעת אהבתו העמוקה לילדיו ובביטוי לביטחוננו בקשר לדרך שילדיו ילכו בה, גם בלעדיו, הוא חיזק כאילו את עצמו שבחירתו־הכרעתו הקשה, ומעבר לכך הקשה יותר עבורו, היא הדרך שעליו ללכת בה כרב ומנהיג, "כראש גולה"⁵⁸. במכתבי הפרידה שלו באה לידי ביטוי הידיעה הוודאית, מה צפוי לו ולמשפחתו במקום כלשהו שאליו יגורשו.

ר' קרליבך לא ניצל את אפשרות ההצלה האפשרית להציל את עצמו ולא ניצל. דווקא הדרך הקשה הזאת, כפי שנרמז במכתבו ברמז דק, טומנת בחובה את אהבתו ללא גבול למשפחתו. ולכן זו הייתה הדרך הקשה ביותר. על הדרך הקשה הזאת אנו מתאבלים – ומתגאים בגדול בישראל.

נספחים

נספח מס' 1: מכתב אל יוצאי קהילת המבורג, בפרוס חג הפסח תש"א (1941).

ידידי המכובדים והאהובים!

ההדים היחידותיים שמכתבי הקיבוצי האחרון מצא אצל רבים מכם, נתן לי דחף לחזור ולכתוב לכם באותו אופן, בחינת מעוז יצא מתוך; התועלת היא בכך, שכולכם תקבלו פריסת שלום מהמבורג, ממקום הולדתכם.

מסופר, שמקדש על האי פילאָי (Philae) שבנילוס עמד בסכנה להישטף בגאות המים. דרי המקדש ניסו להציל את עצמם בעלותם ממדרגה למדרגה ומקומה לקומה. החזקים שבהם עזרו לחלשים לקפוץ לכלי השיט שהזדמנו בנהר, ואילו האחרונים, שהגיעו בינתיים עד לגג המקדש, ציפו בכיליון עיניים לסירה המצילה. בדומה לכך ניתן לתאר את מצב קהילתנו הנדונה להצטמקות מתמדת. משפחה אחרי משפחה אוחות במקל הנדודים, והאחרונים ניצבים על משמרתם עד אשר גם הם יצליחו להגיע לחוף מבטחים, אשר אמנם עודנו אפוף ערפל.

ברם, אנו הנשארים כאן חדורים הכרה נעימה, שעלה בידינו לטפל בניצולים ולדאוג להם עד לרגע עזיבתם, ללא שמץ של קנאה. חשים אנו את האחריות שבשפות הגורל המקשרת את כולנו; חשים אנו את הגעגועים לאנשים האהובים שאינם עוד פה עמנו היום. הבה נתאחד ברוחנו, באמונה ובנאמנות למען קיים את מורשתנו היהודית עד לשעת הגאולה שתבוא.

גם אנו כאן אכלנו את בצקנו שלא החמיץ, הממלא אותנו תקווה, "מותננו חגורים ומקלנו בידינו". להתנהגות זו אנו נדרשים במיוחד בימים המקרבים אותנו לחג הפסח. שבו והודיה לקב"ה שגם השנה לא יחסר "לחם משמרת החג", וליל השימורים יאחד גם הפעם נער וזקן לשתיית כוס החרות. ברגע האחרון עלה בידי הנהלת הקהילה לשפץ מאפייה עזובה ברחוב הנמל (Hafenstrasse) באלטונא, ולהציב שם את המכונות שמר ליאופולד כץ השאיר בעת שיצא מכאן לניו יורק. רבים היטו שכם בהתלהבות ובמסירות, כדי שרבים ככל האפשר מבני קהילתנו ומהקהילות הקטנות הסמוכות יסעדו את ליבם בלחם החג. גם השנה ייערכו סדרים ציבוריים רבי משתתפים אשר יזמינו "כל דכפין ייתי ויכול, כל דצריך יתיי ויפסח". בראש מאוויינו עומדים זקנינו האהובים, עליהם גאוותנו; ברצוננו להעניק להם משמחת החג, כדי להשכיח מליבם במקצת את היעדרם של יקיריהם בערב זה. לפיכך נערוך את הסדרים בשמונת המעונות לקשישים... ואף לא שכחנו את המרכזים של הצעירים-היתומים - שאליהם יצטרפו הילדים הרבים

הבאים אלינו בלאו הכי מהקהילות הסמוכות, הודות לבתי הספר הטובים שלנו. כולם יתאחדו למקהלה אחת של בני נוער מאושרים לשירת החג והסעודה.

ובכלל, הרי זה אושרנו, שעדיין מצויים בקרבנו ילדים ובני נוער. מפעלי החינוך שאנו מקיימים בבית הספר, השיעורים המיוחדים לתלמוד, בית הספר למשק בית והקורס לחייטות – כל אלה מבטיחים את ההתפתחות הנאותה של צעירינו בגוף והנפש. יעידו על כך ההופעות הפומביות בחורף שחלף: התלמידים ברוכי כישרון השירה מבית הספר ומאגודות הספורט הופיעו לטובת עזרת החורף היהודית בבית מלא מפה לפה בהצלחה כה רבה, עד כי התבקשו לחזור על המופע פעמים אחדות. מופע החנוכה של המרכזים למלאכה הועלה אף הוא שלוש פעמים, הישג בלתי מבוטל לכוחות הבלתי מקצועיים. כל מוסדות הנוער היו שרויים בימי חנוכה במעין "תחרות שירה". כל יום – וההפתעות משלו – ולנו זה העניק את

ההרגשה הנעימה שאכן, למרות מצוקת העתים העוברת על ילדינו, הם זוכים לימי נעורים...

הנה כי כן, רואים אתם ידידים יקרים שבקהילתכם המבורג עדיין מפכים החיים והשמחה. בפורים שחלף התברר, שעדיין מסוגלים אנו לצחוק, אנו שטיפסנו ונמצאים כבר בקומה השנייה של מקדשנו השוקע. הגלים הסוערים מאיימים על בתינו והם תובעים לא קרבן אחד, אבל בעזרת האֵל הרחום שוכן במרומים, והודות לשמחת החיים הרבה המפכה עדיין בליבנו, נתרומם מעל התהומות המאיימים והאיומים לקראת המחר הטוב, לשלום ולגאולה.

ידידים יקרים, אתכם אנו ברוחנו, ואתכם נתאחד ונתייחד כאשר תשרה עלינו אווירת חג וקדושתו. הרי תמיד הוכחתם לנו את אהבתכם ואת הזדהותכם, אנא היו גם להבא בנים נאמנים בליבכם לקהילתנו המבורג. היו נכונים לשתול גם בקרקע החדשה שלכם את מורשתנו המפוארת. כבודו מלא עולם והארץ צמאה לדבר ה'. לכן, אל תקמצו בנכסים העילאיים שצרתם בצרורותיכם בשעת יציאתכם מכאן. הרי בזאת תיישרו את הדרך לעתידים של הצופים אליכם והמצפים לקראתכם, אשר חלום החיים היפה והנעלה ביותר שלהם הוא הצפייה לשעה שבה נוכל לראות שוב איש את רעהו. מכל אלה ומאתנו תקבלו ברכות ופריסת שלום לבביות ובמיוחד ממי שחושב עליכם

תמיד

באהבה

שלכם יוסף קרליבך

נספח מס' 3: הדרך עם כל 14 ההוראות לפסח, כפי שהודפס במספר עותקים במכונת כתיבה על ידי הרבנית לוטה קרליבך לבית פרויס, בתאריך

.7.3.1939

Merklblatt für Pesach.

Wenn i diesem Jahre und nur für dieses Jahr Sonderbestimmungen für das Pesachfest getroffen werden, so wisse jeder, dass eine Kulah (Erlaubung) nur unter dem Zwange der Umstände zulässig, dass sie dann aber auch berechtigt ist.

Milch bevorzugt werde Kondensmilch; wo diese nicht zu erhalten und Milch nicht entbehrbar werden kann, soll die gewöhnliche Milch vor dem Aufkochen durch ein dichtes Tuch durchgeseiht werden.

Butter möglichst in fabrikmässiger Verpackung. Vor dem Gebrauch soll die Butter ca 10 Minuten in einem besonders dafür bestimmten Gefäss gewässert werden.

Fette die sonst zugelassenen Margarine und Hartfette nehme man in fabrikmässiger Verpackung. Wo man nur eingeschaltene Stücke erhalten kann, ist mit einem Messer die oberste dünne Schicht der Schnittfläche zu entfernen und das übrige dann ebenfalls kurz zu wässern.

Erlaubte Öle sind nur in geschlossenen Blechkanistern oder fabrikmässig geschlossenen Flaschen zu verwenden.

Werk wird am Pesach nur für dringende Fälle und Kranke zugelassen.

Zucker hier sei man besonders vorsichtig! Feinzucker nur in fabrikmässiger Verpackung zu nehmen, wo nicht erhältlich ist brauner Rohrzucker oder Würfelzucker in Paketen zu verwenden. Die Zuckerfabrik Tangermünde Fr. Meyer Sohn AG stellt Diadem raffinierte in Packungen her.

Kartoffelmehl und Salz nur der Packung der Fabrik einzukaufen.

Gewürze nur in fertigen fabrikmässigen Packungen, wo nicht erhältlich, nur ganze Gewürze kaufen und selbst mahlen.

Kakao, Tee nicht los, nur in fabrikmässiger Verpackung.

Kaffee ungeschälte kaufen, vor Pesach verlassen, mit trockenem Tuch abreiben und in eigener Kaffeemühle mahlen.

Getrocknete Früchte (Brockst) war es sonst Brauch, am Pesach nicht zu verwenden. Man nehme sie nur, wenn Frischgemüse und Frische Früchte nicht erhältlich sind.

Getrocknete Pilze sowie Dörrobst sind dann vor Pesach auf einen Durchschlag gründlich kalt zu waschen und gut zu trocknen.

Konserven wie Spargel, Karotten u.s.w. (keine Erbsen) kann man nur für Kranke oder in dringenden Fällen erlauben; ebenso Fruchtkonserven. Jedoch für den 8. Tag Pesach sind sie allgemeiner zulässig. Besonders gilt folgender Fingerzeig:

Man hüte sich vor dem Klein-Einkauf am Pesach, weil an allen Wägen und Waagen Spuren von Chomez schaften. Alle Einkäufe in Kolonialwaren-Geschäften sind vor Pesach zu machen.

Beim Schlagen und Mischeln

Als Zusatz zur Flaschenmilch nehme man möglichst Kartofelmehl zu einem dünnen Brei gekocht. Sind auf Erztl. Verordnung Meis oder Reis-pulver (Kondensm.) nicht zu entbehren, so verwende man ebenfalls nur fabrikmässige Pakungen. David Hoffmann S. A. empfiehlt in solchen Fällen den Reis erst in kochendem Wasser abzubreuen und dann einen Reis-schleim daraus zu kochen. Aus Kochen müssen benutzte Gefässe verwendet werden, die für andere Zwecke nicht benutzt werden dürfen.

Anhang: Räucherfleisch: Dav. HCF kann erklärt in Melange behaupte Teil 1 Seite 101 für den Fall von Fleischmehl von Genuß ge-räucherter Fische am Pesach für erlaubt, wenn man vorher die Haut entfernt.

anstatt des Beraus am Seder kann nach Pes. 114 b auch Wach oder et was anderes verwendet werden.

Das Oberrabbinat
H a m b u r g

נספח מס' 4: דף עם השאלה של רבי קרליבך והערתו של הרב ויינברג. מתוך: הרב יחיאל יעקב ויינברג, שרידי אש, ירושלים תשכ"א-תשכ"ט; כרך ב', יורה דעה, סימן כ"ג.

טב	שרידי שאלות ותשובות - יורה דעה אש
<p>כ"ט ועיין בדרכי תשובה סי' א' ס"ק ר"י ועיין בשו"ע של הרב סי' א' ס"ק ב' וסי' י"ח בקטורט אחרון סק"ט ובשמי"ח סי' י"ח ס"כ - מי"מ בטבת שפרנסתו תלוייה בזה אין להעבירו ע"י קלא בעלמא.</p>	<p>הגדולה נמכר ע"י הרשעים האורזים ימ"ש לעיר רינא ושם הוסת הוא וז"כ זה יקום נקמתם. תנצבת. בצ"ה פה ק"ק המכונן אסור חג סגות הרצ"ט רב שלומים לראש הרה"ג ר' יחיאל וויינברג שליט"א מנהיג בה"מ לרובים בברלין הכירה יחידו ואלופי הנכבד והי"ק נ"י</p>
<p>והדבר מסודר לעיני הרב, אם הוא מרגיש שהוא קל במעשיו, לפקח עליו בעין פקחה ולהשגיח עליו השגחה יתירה ולהזהירו בכל מיני אזהרות עד שישתמש בלבו חומר האיסור של אי הזהירות בעיני כשרות.</p>	<p>פעמים כבר בקשתי מאת הרב ד"ר מנחם לזכר עם נכבד ודו"ק בענין תשובת חלב דג טמא בכלל השמנים המלאכותיים שגזרה עלינו, ולתורת לנו את דעתך הרמה אם עלינו לאסור שמנים כאלה או לא. לדאבתי לא קבלתי טענה אף שהדבר אינו מכל שום איחור. על כן הנני פונה אל כבודך בטובה. נא להודיע לי הי"ק את משפטו בזה השאלה.</p>
<p>ענין רביעי: טעמים הנכנסים לבית הקברות</p>	<p>אני בענין ובענינת דעתי איני רואה שום הכרח לאסור. ע"פ י"ד סי' ק"ג דבר הגזון טעם לפגם אינו אסור תעורבו אליבא דכל העדות, כל זמן שהזהיר מרובה על האיסור, ואין צורך שיפגם לגמרי עד שיהא קץ לאכלו. אלא אפי' פגם קצת אינו אסור תעורבו. באמת, אינם מערכים איסור יותר מעשרה אחרים, לפי הדבר עוד פחות מה.</p>
<p>וע"ד הכתנים הנכנסים לבית הקברות - והיא מחוייב דרב למחות בכל כוחו ולבקש את הגבאים שיצמדו לימינו, אבל מי"מ עליו לעשות דרכיו בחכמה ובנימוס הראוי, שלא יגרום ח"ו שיבעטו בו ראשי העדה ויטלקו את מרותו ולא ישגיחו באזהרותיו. וידוע מה שאמרנו חז"ל ביבמות ס"ה,ב: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. ועל הרוב מרא דאתרא להיזהר הרבה בזה שלא יאבד ח"ו השפעתו על קהל עדתו ולא יהי דבריו נשמעים כלל.</p>	<p>וגם אין לאמר שמשכיח יותר ממה שהוא פוגם ע"י שמגדיל מרוד של היתר, שהרי הגויים מתלוננים אין לנו לאכול אלא השראן הפגום הזה, וליתר הכמות היותר גדולה אינו מפלה ולא מוריד, רק לכלכלת הרבים תשובת הגדולת המרה הזאת (ועיין פרי הדרש שמביא תשובת הרמ"א נ"ד דשומן חזיר שנותנין לתוך שמן דית להקפות וכ"י מאתר שנמסר ביד גוי מותר).</p>
<p>וידוע אני בכת"י שבחכמתו ויראתו הקודמת ישכיל לעשות מעשיו במשפט וברעה והי יגן עליו ויצליחהו בכל דרכיו. יחיאל יעקב וויינברג</p>	<p>גם במידון דיקן התשובות יצא מיד הנכרי ובטל אצלו. וסוף סוף אם היהודי נהנה משומן זה הוא לא יאכלנו בעין, אלא עוד הפעם ע"י תשובות עם רוב היתר עד שיבטל האיסור כששים. ואין לאמר שנתא מבטל איסור לכתחילה, שהרי אין כתנתו לבטל איסור. ושעת הדחק נראה ואלף פעמים כד"עבד דסי'.</p>
<p>פיסון כג תעורבת חלב דג טמא בשמנים מלאכותיים בשעת הדחק לצד הגדול נאבדה השוכניו אל הכותב ואני מודים סכת זה רק כדי להעביר סכת וזרוב לזרוב הגדול הקדוש הזה, טרד בתורה ובמסדע ובמגשים שוכים רבים, שנאמר, לעיני, בשעה הגדולה שגברת על עמנו. והיא א רצח לעוב את הספינה - קדחתו</p>	<p>יחיל כסדך כשרוך נגלות לי דשון. האחריות המוטלת עלינו אין לשער. בית תבשיל הכללי, בית החולים וכל מוסדות הקהילה על כולם הסכנה מרחפת שיהפכו לטריפות, כיון שיצאו מתחת השגחתו וכדי לקלוקל וגיזול. וזה נותן טעם לפגם לכל עניני דת ואני שואל האם אף רשאים לאסור ולהחסי במקום שמיצוי הרין לא יצדיקנו? בתוקף לקבל פשו דבר מיד הנני חותם בכרכת מתיקון כערכו היום ותש"ק ה"ק יוסף צבי קרליבך</p>

נספח מס' 5: צילום של ברני במדי צה"ל משנת 1951;
לידו אמו, גב' פלורה נוימן.

מתוך: Flora and Rudi Neumann (eds.), *Erinnern um zu Leben*, Hamburg 1991, 45

נספח מס' 6: התעודה שרבי קרליבך כתב עבור הגסטאפו בקשר ליהדותה של עליס רהפלד-מהרמן, מ-15.6.1936.

Oberrabbinat
des
Synagogen-Verbandes
Hamburg

Hamburg 13, den 15. Juni 1939.
Beraplatz 8

B e s c h e i n i g u n g .

Es wird hiermit von Seiten des Oberrabbinats bescheinigt, daß Herr ~~Benhard~~ R e h f e l d und seine Ehegattin Frieda sowie seine Tochter Alice, (ersterer geb. 15.2.1894, die Ehefrau geb. 15.11.1896, die Tochter geb. 10.10.1919) nicht Steuerzahler und Mitglieder der Jüdischen Gemeinde waren, auch niemals an gottesdienstlichen Veranstaltungen teilgenommen haben.

Gerhard St. 7. Paul Meibner
Oberrabbiner Dr. Carlebach.

אני שומע בסיפוק רב, כמה חרוצים אתם, כמה ענווים, וכיצד אתם ממש מתחרים האחד עם השני בשאיפה להיות טובים ודתיים בדרך חייכם הקשה. שאיפתי הנעלה ביותר הייתה תמיד להפוך אתכם לאישים יהודיים-רוחניים, אשר בידיעה ובמודע משגיבים את תורתנו ואורח חיינו, ללא רעש ובלא יהירות, תמיד מוכנים לשרת את עמנו המדוכדך בלב ובמעשה.

להיות רחוק מכם דווקא בשנות התפתחותכם, כואב, כואב מאד. אך אני בוטח בגרעין הטוב שבכם, באהבתכם לאבותיכם ולהוריכם ובאוצר שלקחתם עמכם בימי נעוריים - שמתוך כוח פנימי ובאופן עצמאי תבחרו בדרך שאני מתחנן לעצמי מידי שמיים למענכם. כל מכתב המגיע מכם - הגם לעתים נדירות - מאשר לי שאינני מתאכזב מתקוותי.

כעת מתקרבים הימים הנוראים הרציניים. כולם מתפללים כעת לשלום. גם למענכם אינני יודע אלא משאלת ערגה, שמשא הכובד של החיים ייגמר ונזכה להתראות. אז אוכל לקוות להתרונן, כאשר שוב אוכל לחבק אתכם, כבני אדם יהודיים מודעים, חזקים ורוחניים. היו חברים טובים, עזרו אחד לשני, כאשר אין באפשרותנו לעזור לכם. שמרו על בריאותכם, על טוהר הגוף והנפש, ואל תדרשו יותר מדי מהחיים. גם אנחנו למדנו להסתפק במועט ואוכל להגיד שמהבחינה החיצונית, ב"ה לא חסר לנו דבר. אנו (נהיה) שבעים, וצוחקים עם ארבעת הצעירים שעדיין נמצאים אצלנו ומתקדמים יפה. כאשר אימא מספרת להם על ימי ילדותכם, הם מאזינים בקשב רב ומתלהבים לקראת שעת הפגישה המחודשת.

אני עצמי שקוע עמוק בעבודה. אני נותן הרצאות רבות הדורשות הכנה רבה והתכתובת שלי, היא לצערי רבה מאד. לעתים קרובות אני נוסע לערים אחרות כדי לשאת דרשה, כי יש כאן מחסור גדול ברבנים. עלי להודות בכך שקהילתנו קשורה אלינו בעבותות אהבה, ולכן לא חסר גם הסיפוק בתפקידי.

ברם, האושר האמיתי יחזור אלינו רק כאשר נהיה שוב מאוחדים אתכם, ילדינו הבוגרים, שאנו כל כך קשורים אליכם. הלוואי שהשנה החדשה תעניק לנו את האושר הזה. קחו נשיקה חמה ממני כביטוי לאהבתי. שתיכתבו לחיים טובים מלאי תוכן, כי זאת מאחל לכם מברככם, אביכם האוהב אתכם.

Choosing the Hard Way – Halakhic Rulings of Rabbi Joseph Zvi Carlebach during the Holocaust

Miriam Gillis-Carlebach

This paper deals with the Pesika (halakhic rulings) of Chief Rabbi Dr. Joseph Zvi Carlebach of Hamburg in some of the most critical situations in Nazi Germany. After a short curriculum vita and a description of his attitude towards the responsibilities of a leader trying to find the right principles as guidelines for his decisions, the article turns to the discussion of two documents: the first one describes the special situation of the Jewish community in Hamburg (1939-1941), while the second document sheds some light on Rabbi Carlebach's efforts to create an organization of a general center for responsa in Germany and Austria (1939-1941).

Against the background of the so-called "Creeping Holocaust" in the years 1933-1941, the article deals with the effort of Rabbi Carlebach to face the decrees against the Jews on the one hand and to safeguard the Jewish religious character (or identity) of the remaining Jewish communities on the other hand. The article deals with three of his decisions relating to questions of kosher food in times of severe food restrictions and their implications in regard to "easing the burden", after which three life-saving decisions are analyzed regarding Rabbi Carlebach's obligation to choose "the difficult way": the question is: difficult – for whom?